

Σ. ΤΡΩΙΑΝΟΣ

ΕΡΓΑ ΚΑΙ ΗΜΕΡΕΣ ΕΝΟΣ ΔΙΚΑΣΤΗ ΤΟΥ 15ου ΑΙΩΝΑ
"Η
Η ΤΕΧΝΙΚΗ ΤΗΣ ΛΙΒΕΛΛΟΓΡΑΦΙΑΣ

Πρὶν ἀπὸ λίγους μῆνες εἶδε τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος¹ ἓνα κείμενο πολὺ ἐνδιαφέρον στό περιεχόμενό του, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ περιεργο στὴ μορφὴ του. Πρόκειται γιὰ ἓνα κείμενο ὕβριστικό, γιὰ ἓνα λιβελλο δηλαδή, μὲ τὴ διαφορὰ ὅτι ἐνῶ τὰ γραφτὰ τῆς μορφῆς αὐτῆς στὴ βυζαντινὴ γραμματολογία εἶναι συνήθως ἀνώνυμα², τοῦτο ἐδῶ εἶναι ἐπώνυμο. Πρὸς στιγμὴ ἀντιμετωπίστηκε ἀπὸ τοὺς ἐκδότες τοῦ κειμένου (σ. 8) τὸ ἐνδεχόμενο, νὰ πρόκειται γιὰ ἓνα φιλολογικὸ κατασκευάσμα τελείως φανταστικό, ἐπηρεασμένο ἴσως ἀπὸ τὸν Ἄριστοφάνη, πού γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ συνδέθηκε ἀπὸ τὸ συντάκτη του μὲ τὸν ὄρο «κωμῳδία». Οἱ ἴδιοι ὅμως ἀποκρούουν αὐτὴ τὴν ἐκδοχὴ, ἐπειδὴ αὐτός, ἐναντίον τοῦ ὁποίου στρέφεται ὁ λιβελλος, ἦταν πρόσωπο ὕπαρκτό. Ἄλλωστε καὶ ὁ ἐξαιρετικὰ ἐπιθετικὸς τόνος τοῦ συντάκτη σὲ μερικά σημεῖα δὲν ἀφήνει περιθώρια γιὰ τὴν ὑποστήριξη μιᾶς τέτοιας ἄποψης (βλ. π.χ. στίχ. 92 ἐπ.).

Τὸ κείμενο ἔχει τὴν τυπικὴ μορφὴ ἐπιστολῆς, ἀπὸ τὴν ὁποία προκύπτει τὸ ἀκόλουθο πραγματικὸ ὕλικό. Συντάκτης τῆς εἶναι κάποιος Ἰωάννης, πού οἱ ἐκδότες, μὲ πολὺ σοβαρὰ ἐπιχειρήματα, ταυτίζουν μὲ τὸ γνωστὸ λόγιο τοῦ 15ου αἰῶνα Ἰωάννη Ἀργυρόπουλο. Ἀποδέκτης τῆς ἐπιστολῆς εἶναι ὁ Δημήτριος Καταβλαττᾶς, πού ἀργότερα ἀλλάξε τὸ ὄνομά του σὲ Δημήτριος Καταδοκεῖνος. Λόγιοι καὶ οἱ δύο, κάποτε πιθανόν συνδέονταν μὲ δεσμοὺς φιλίας, γιατί σὲ ἓνα σημεῖο τῆς ἐπιστολῆς λέγεται μὲ ἀρκετὴ σαφήνεια, πὼς ὁ Ἰωάννης βοήθησε τὸν Καταβλαττᾶ νὰ ξεμπλέξει ἀπὸ μίᾶ δικαστικὴ ὑπόθεση, στὴν ὁποία βρισκόταν κατηγορούμενος γιὰ πλαστογραφία (στίχ. 27-31). Ἄγνωστο γιὰ ποιούς λόγους ἢ φιλία αὐτῆ, ἢ ἔστω καὶ ἡ ἀπλὴ φιλικὴ διάθεση, κάποια στιγμὴ μετατράπηκε σὲ ἐχθρότητα. Μία ἀπὸ τίς ἐκδηλώσεις αὐτῆς τῆς ἀλλαγῆς εἶναι καὶ τὸ ὅτι ὁ Καταβλαττᾶς κατηγορήσε τὸν Ἰωάννη γιὰ ἀσέβεια καὶ ἀθεΐα, διατυπώνοντας συγχρόνως μομφές καὶ γιὰ τὴν οἰκογένειά του (εἰδικότερα γιὰ τὴν ἠθικὴ τῆς μητέρας του· βλ. στίχ. 51-52, 91-92).

1. P. Canivet — N. Oikonomides, [Jean Argyropoulos], La comédie de Katablattas: invective byzantine du XVe s., Δίπτυχα 3 (1982-1983, κυκλοφ. 1984) 5-97.

2. Βλ. Ὀδ. Λαμψίδη, Τινὰ περὶ ἀνωνύμων λιβέλλων ἐν Βυζαντίῳ, Ἐπ. Ἐτ. Βυζ. Σπ. 18 (1948) 144-152. Βλ. γιὰ τὴν ποινικὴ δίωξη τῆς πράξης Σπ. Τρωϊάνου. Ὁ «Ποινάλιος» τοῦ Ἐκλογαδίου. Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἐξελιξέως τοῦ ποινικοῦ δικαίου ἀπὸ τοῦ Corpus Iuris Civilis μέχρι τῶν Βασιλικῶν. [Forschungen zur byzant. Rechtsgeschichte, 6]. Φραγκφούρτη 1980, σ. 53 ἐπ.

Δέν προκύπτει μέ βεβαιότητα από τά συμφραζόμενα, τό αν ή κατηγορία αὐτή διατυπώθηκε σέ δικαστήριο, ὅποτε ή ἐνέργεια αὐτή θά εἶχε ὀδηγήσει σέ κίνηση ποινικῆς διαδικασίας κατά τοῦ Ἰωάννη, ἐφόσον εἶναι γνωστό ὅτι οἱ πράξεις τῆς ἀπόκλισης ἀπό τήν ὀρθόδοξη δογματική διδασκαλία καί τῆς ἀθεΐας συνιστοῦσαν στό Βυζάντιο καί παραβάσεις τοῦ κοινοῦ, δηλαδή τοῦ πολιτειακοῦ, ποινικοῦ δικαίου³. Ἄν ὅμως εἶχε γίνει αὐτό, ἐπειδή ὁ συγγραφέας τῆς ἐπιστολῆς —ὅπως ὁ ἴδιος μᾶς πληροφορεῖ— ἦταν μέλος τοῦ κλήρου τῆς Μ. Ἐκκλησίας, θά εἶχε ἐπιληφθεῖ τῆς ὑποθέσεως γιά νά δικάσει τίς κατηγορίες τοῦ Καταβλατᾶ κάποιο ἐκκλησιαστικό δικαστήριο καί εἰδικά ή Ἐνδημοῦσα Σύνοδος, ἐνόψει τῆς σοβαρότητας τῆς κατηγορίας. Σ' αὐτήν ὅμως τήν περίπτωση, ἐπειδή σύμφωνα μέ τίς καθιερωμένες στούς κανόνες αρχές τῆς ἐκκλησιαστικῆς δικονομίας ὀρισμένα πρόσωπα ἀποκλείονται ὡς κατήγοροι —μεταξύ αὐτῶν καί ὅσοι δέν ἔχουν ἄμεμπτη ἠθική προσωπικότητα⁴—, πρέπει νά θεωρηθεῖ βέβαιο ὅτι ὁ κατηγορούμενος θά εἶχε παρουσιάσει τό περιεχόμενο τῆς ἐπιστολῆς στό δικαστήριο γιά νά πετύχει τήν ἀποβολή τοῦ κατηγόρου του, ὅποτε βεβαίως θά εἶχε τό ἔγγραφο τελείως διαφορετική μορφή. Γι' αὐτό, θεωρῶ πιθανότερο, ὅτι οἱ κατηγορίες τοῦ Καταβλατᾶ, πού ἔδωσαν τήν ἀφορμή γιά τό γράψιμο τῆς ἐπιστολῆς, θά εἶχαν διατυπωθεῖ πρὸς κάποια διοικητική ἀρχή, ἴσως καί στόν ἴδιο τόν αὐτοκράτορα, εἴτε ἀπλῶς γιά νά μειώσουν τόν Ἰωάννη, εἴτε καί γιά νά παρεμποδίσουν τό διορισμό του σέ κάποια δημόσια θέση ἢ τήν ἀπονομή ἑνός ἀξιώματος —πράγματα πού δέν ἀποκλείονταν ἀπό τήν κληρική του ιδιότητα.

Στήν ἐπιστολή ἀναφέρεται ρητά (στίχ. 54-55), ὅτι ὡς πρὸς τίς κατηγορίες γιά τήν ἀσέβεια κατά τήν ἀθεΐα ὁ συντάκτης τῆς ἐπιστολῆς εἶχε ἤδη προσφύγει στά πολιτειακά δικαστήρια. Ἄν ὅμως ή κατηγορία τοῦ Καταβλατᾶ εἶχε ἀπευθυνθεῖ στά δικαστήρια, τότε δέν εἶχε κανένα λόγο ὁ συντάκτης τῆς ἐπιστολῆς νά προσφύγει στή δικαιοσύνη γιά νά προστατεύσει τήν προσωπικότητά του ὡς ὀρθοδόξου χριστιανοῦ, γιατί ή γνωστή διάταξη περί ταυτοπαθείας⁵ θά ὀδηγοῦσε αὐτόματα στήν τιμωρία τοῦ κατηγόρου πού δέν μπόρεσε νά ἀποδείξει τό περιεχόμενο τῆς κατηγορίας. Ὅλα αὐτά παραμένουν ὡστόσο ὑποθέσεις, γιατί στήν ἀρχή τῆς ἐπιστολῆς

3. Βλ. *Τρωϊάνο*, ὁ.π., σ. 45 ἐπ., 116 ἐπ.

4. Βλ. *Σπ. Τρωϊάνου*, Ἡ ἐκκλησιαστική δικονομία μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ Ἰουστινιανοῦ, Ἀθήναι 1964, σ. 100 ἐπ. καί *τοῦ Ἰδίου*, Ἡ ἐκκλησιαστική διαδικασία μεταξύ 565 καί 1204, Ἐπετ. Κέντρου Ἑρευνῆς Ἱστορ. ἑλλήν. δικαίου 13 (1966, κυκλοφ. 1969) 1-148 (ἐδῶ 91 ἐπ.).

5. Βλ. γιά τίς σχετικές παραπομπές στίς πηγές *Τρωϊάνου*, Ὁ «Ποινάλιος» κλπ. (πίο πάνω σμ. 2) σ. 104 ἐπ.

γράφει ὁ Ἰωάννης: «*Ἦκουσά σου τῶν ἐφ' ἡμᾶς ληρημάτων, ὡ κακὴ κεφαλὴ, καὶ ὅσα ἐπὶ δικαστηρίου συμφορήσας ὥσπερ τινὰ ἰόν καθ' ἡμῶν ἐξέχεας*». Δὲν ἀποκλείεται ὅμως νὰ πρόκειται γιὰ τὸ δικαστήριον, σὲ ὅποιο προσέφυγε ὁ Ἰωάννης ἐναντίον τοῦ κατηγοροῦ του.

Μέ πολὺ πιθανὸ λοιπὸν —πάντως ὄχι βέβαιο— τὸν «ἐξωδικαστηριακὸ» χαρακτήρα τῶν κατηγοριῶν τοῦ Καταβλαττᾶ γεννιέται τὸ ἐρώτημα, σέ τί ἀποσκοποῦσε ἡ ἐπιστολὴ-λίβελλος. Κατὰ πᾶσα πιθανότητα ἀπέβλεπε σέ δύο στόχους. Ἐφ' ἑνὸς μὲν σὲ νὰ μειώσῃ τὸ βᾶρος τῶν κατηγοριῶν τοῦ Καταβλαττᾶ ἀπέναντι στοὺς τρίτους, ἀποκαλύπτοντάς τους, ποιὸς ἦταν ὁ κατηγορὸς, ἀφετέρου δέ σὲ νὰ κόψῃ τὴ διάθεση τοῦ τελευταίου γιὰ συνέχιση τῆς πολεμικῆς κάτω ἀπὸ τὴν ψυχολογικὴ πίεση τῆς ἀπειλῆς, ὅτι θὰ προχωρήσῃ καὶ σέ ἄλλες ἀποκαλύψεις σέ βᾶρος του —μέ πολὺ διεξοδικότερο τρόπο αὐτὴ τὴ φορά (βλ. στίχ. 50-51, 717-719). Ἐπιπλέον ἀπὸ αὐτὸ μπορεῖ νὰ συναχθεῖ, ὅτι τὸ κείμενό μας εἶχε στὴν πραγματικότητα ἕναν εὐρὺ κύκλο ἀποδεκτῶν, ὅπως π.χ. οἱ ἐπιστολές πού σήμερον δημοσιεύονται στόν τύπο.

Θὰ καταβληθεῖ ἐδῶ προσπάθεια νὰ ἀξιολογηθεῖ κοινωνιολογικά τὸ περιεχόμενον τοῦ λιβέλλου. Ἡ ἀλήθεια τῶν ἰσχυρισμῶν τοῦ Ἰωάννη δὲν μᾶς ἐνδιαφέρει, γιὰ τὸ σκοπὸς τῆς παρούσας μελέτης δὲν εἶναι ἡ προσωπογραφικὴ ἔρευνα. Ὅσο γιὰ τὴ νομικὴ ἀξιολόγηση, αὐτὴ σέ πολὺ περιορισμένη κλίμακα εἶναι δυνατὴ, γιὰ τὸν ὅτι δὲν πρόκειται γιὰ κείμενον νομικόν. Τὰ λίγα στοιχεῖα πού ἐνδιαφέρουν τὸ δίκαιον θὰ ἐπισημανθοῦν χωριστά.

Ἐπιπλέον τὸ συντάκτης τοῦ λιβέλλου ἀρχίζει τὴν ἐξιστορήσιν τῶν περισσώτερον ἢ λιγώτερον ἀληθινῶν κατορθωμάτων τοῦ ἀντιπάλου του τηρώντας χρονολογικὴ σειρά. Καὶ πρῶτον παραλαμβάνει τὸν πατέρα τοῦ Καταβλαττᾶ —φυσικὸ ἄλλωστε, ἀφοῦ κι ἐκεῖνος εἶχε καίρια θίξει τὴν ἠθικὴ τῆς μητέρας τοῦ Ἰωάννη—, προσάπτοντάς του τὴν ἄσκηση ἐνός ταπεινοῦ, γιὰ τὰ μέτρα τῶν Βυζαντινῶν, ἐπαγγέλματος, «βαναύσου» καὶ χειρωνακτικοῦ, δηλαδὴ τοῦ ὑφαντῆ. Ἐπιπλέον πληροφορεῖ, ὅτι ὁ πατέρας Καταβλαττᾶς εἶχε καταδικαστεῖ ὡς κλέφτης «δημοσίων». Στὸ σημεῖον αὐτὸ διαφωτῶ λίγο μέ τούς ἐκδότες τοῦ κειμένου. Νομίζω ὅτι ὁ ὅρος «δημόσια» καλύπτει ἐδῶ ὅποιοδήποτε ἀντικείμενον ἀνήκει στόν *fiscus*, κι ὄχι μόνο χρήματα. Ἐπιπλέον κι ἂν ἀκόμα δεχτοῦμε, ὅτι ὁ «κλέπτων τὰ δημόσια» εἶναι ὁ κλέφτης δημοσίου χρήματος, καὶ πάλι αὐτὸ δέ σημαίνει, ὅτι ὁ δράστης πρέπει νὰ βρισκόταν στὴν ὑπηρεσίαν τοῦ δημοσίου, νὰ ἦταν δηλαδὴ διαχειριστὴς δημοσίου χρήματος (ὅπως π.χ. στή Ν. 105 τοῦ Λέοντος), γιὰ τὸν ὅτι μπορεῖ νὰ νοεῖται ὁ ἀπλὸς φοροφυγὰς. Ἐνδιαφέρουσα εἶναι πάντως ἡ πληροφορία γιὰ τίς ποινές πού ἐπιβάλλονταν στοὺς ὑπαίτιους αὐτοῦ τοῦ ἐγκλήματος. Ἴσως νὰ ἀποτελεῖ αὐτὸ καὶ μιὰ ἐνδειξη γιὰ τὴν κοινωνικὴ θέση τοῦ πατέρα Καταβλαττᾶ, γιὰ τὴν διαδόμηση καὶ δημόσια μαστίγωση γιὰ τὰ μέλη τῶν οἰκονομικῶν ἰσχυρῶν

τάξεων, χωρίς νά αποκλείεται θεωρητικά, είναι δύσκολα νοητή, ιδίως γιά ἔγκλημα περιουσιακῆς φύσης, ὅπως ἡ κλοπή, ὅπου κατά κανόνα οἱ ποινές εἶναι περιουσιακές⁶. Γιά τή μητέρα τοῦ Καταβλατῆ περιορίζεται ὁ Ἰωάννης νά γράψει ὅτι ἦταν πιό ἀκόλαστη κι ἀπό τήν Ὁμφάλη, ἐπιφυλασσόμενος ὅμως νά τά πεῖ ἄλλη φορά διεξοδικότερα.

Ὁ ἐπόμενος στόχος τοῦ Ἰωάννη ἦταν ἡ παιδεία τοῦ Καταβλατῆ. Τόν κατηγορεῖ ὅτι ἄρχισε τή φοίτησή του σέ μεγάλη ἡλικία (κοντά στόν Ἀλέξιο Φορβηνό) καί ὅτι, εἴτε γιατί σ' αὐτή τήν ἡλικία ἦταν μειωμένη ἡ ἀφομοιωτική του ἱκανότητα, εἴτε γιατί δέν τόν βοήθησε τό μυαλό του, εἴτε, τέλος, γιατί εἶχε στρέψει ὅλη του τήν προσοχή σέ ἄλλου εἶδους ἐνδοσχολικές δραστηριότητες (γιά τίς ὁποῖες θά γίνει λόγος πιό κάτω), παρέμεινε ἀπαιδευτος. Σχολιάζοντας τό γεγονός, ὅτι χάρη στήν εὐνοια τῆς τύχης ἔφθασε ὁ Καταβλατῆς νά γίνει δάσκαλος, δέν διστάζει νά τόν ἀποκαλέσει «ἀναλφάβητον», «παντάπασιν ἀμαθῆ καί τῶν γε γραμματικῆς καί ῥητορικῆς πρώτων στοιχείων καί τῆς ἄλλης τῶν λόγων παιδείας ἀδαῆ».

Γιά νά δείξει τήν ἀγραμματοσύνη τοῦ πρώην φίλου του περιγράφει ὁ Ἰωάννης ἕνα χαριτωμένο στιγμιότυπο ἀπό τή δραστηριότητα τοῦ Καταβλατῆ ὡς δικαστικοῦ γραμματέα. Ἐνα ἀπό τά μέλη τοῦ δικαστηρίου ἦταν κληρικός καί μάλιστα ἱερομόναχος. Ἐτοιμάζοντας λοιπόν τά δικαστικά ἔγγραφα γιά ὑπογραφή ἔπρεπε νά γράψει ὁ Καταβλατῆς ἐκεῖ πού θά ὑπέγραφε ὁ κληρικός-δικαστής τήν τυπική φράση «ὁ ἐλάχιστος ἐν ἱερομονάχοις». Ἀπό λάθος του ὅμως, ἀντί γιά «ἐλάχιστος» ἔγραψε «ὀλόχεστος», πράγμα πού προκάλεσε τήν εἰρωνική ἀντίδραση τοῦ ἄλλου δικαστή. Σηκώθηκε καί ἀπομάκρυνε τό κάθισμά του γιά νά μήν τόν πάρουν οἱ σχετικές μυρωδιές!

Ἀκολουθεῖ τό βαρῦ πυροβολικό, δηλαδή οἱ (ἀληθινές ἢ ὑποθετικές) ἐρωτικές περιπέτειες τοῦ ἥρωά μας, πού ὁ συγγραφέας περιγράφει μέ συναρπαστικό τρόπο, ιδίως ὅσα συνέβησαν τήν ἐποχή πού φοιτοῦσαν καί οἱ δύο στό ἴδιο σχολεῖο, ἀφοῦ, ὅπως καί μόνος του ὁ Ἰωάννης ὁμολογεῖ, παρακολουθοῦσε μέ πολύ ἐνδιαφέρον ἀπό τήν κλειδαρότρυπα τά καμώματα τοῦ πολύ μεγαλύτερου σέ ἡλικία συμμαθητῆ του. Αὐτός λοιπόν ὁ μέγας μαθητής εἶχε ἀποκτήσει μερικές πολύ κακές συνήθειες στόν τουρκικό στρατό, ὅπου, ὅπως φαίνεται, ὑπηρέτησε γιά λίγο ὡς ἔφηβος καί μετά τό ἔσκασε (στίχ. 115-119), καί τίς συνήθειες αὐτές δέ δίστασε νά τίς μεταφυτέψει καί στό χῶρο τοῦ σχολεῖου, τοῦ ὁποῖου τό περιβάλλον ἦταν ιδιαίτερα πρόσφορο.

6. Βλ. *Τρωϊάνου*, Ὁ «Ποινάλιος» κλπ. σ. 111 ἐπ. Πρβλ. καί *Φ. Κουκουλέ*, Βυζαντινῶν βίος καί πολιτισμός, τ. 3, Ἀθήναι 1949, σ. 188 ἐπ., 219 ἐπ.

Νά πῶς περιγράφει σέ ἕνα σημεῖο ὁ Ἰωάννης ὅσα συνέβαιναν στό «φροντιστήριον» τοῦ Φορβηνοῦ: «*Νῦν δέ σου τά τῆς ἀσελγείας καί προσωτέρω προβῆναι ἐτόλμησεν, ἤδη τοὺς τῶν νέων πρωκτοὺς ἀρξάμενος ἀναψᾶν κάντεῦθεν σύνδυο καί σύντρεϊς ὁσημέραι τούτους φεῖ διαπυγιζόμενος. Ταῦτά σοι καί ταχέως τοὺς πλείστους αὐτῶν ἀντί ἠιθέων εὐρυπρώκτους ἀπέφηνας, θᾶττον ἤπερ Ἑρακλῆς τὰς Θεστίου θυγατέρας, σφᾶς αὐτάς διακορισάμενος*». Ἐπί τὴν παραπάνω συνήθειες δέν ἀποξενώθηκε ὁ Καταβλαττᾶς οὔτε κι ἀργότερα, ὅταν ὡς δάσκαλος εἶχε δικό του σχολεῖο, διδάσκοντας τοὺς μαθητές του τίς παλιές του στρατιωτικές ἐμπειρίες. Ἐλλωστε, ὅπως τοῦ γράφει καί ὁ συντάκτης τῆς ἐπιστολῆς, τί νά τοὺς διδάξει, ἀφοῦ δέν ἤξερε τίποτε ἄλλο: «... καί νῦν μὲν ἀσελγείας καί ἀκολασίας, νῦν δέ τῆς ἐναγοῦς ἀρρενοφθορίας, αὐτὸς αὐτοῖς ἡγεμῶν τούτων γινόμενος καί ἀντί λόγων ταυτί τά μυσάρᾳ τῶν μαθημάτων τοῖς φοιτηταῖς ὑποδεικνύς; Καί ἴσως γε οὐκ ἀπεικότης· ἄ γάρ ἤσθα διδαχθεῖς, ταῦτα δῆπου καί διδάσκων ἐτέλεις. Λόγων γοῦν παιδείας ἀμοιρῶν, πῶς ἂν καὶ διδάσκειν εἶχες αὐτούς;» (στίχ. 210-215). Γιά νά δεῖξει τό μέγεθος τῆς γενικῆς ἀγανακτήσεως ἐναντίον τοῦ Καταβλαττᾶ σημειώνει ὁ Ἰωάννης στό λίβελλό του, ὅτι ὁ κόσμος τόν ἀποκαλοῦσε «ὁ κολάσει καί δίκαις μυρίαις ὑπόχρεως, ὁ παιδογόνων μορίων ἀφαίρεσιν δίκαιος ὧν ὑποστῆναι, ὁ ζεούση τέφρα τὰς ὑπογαστρίους ἄξιος τετίλθαι τρίχας, καί τοιαῦθ' ἕτερα πολλά» (στίχ. 182-184). Καί ὅσο μὲν γιά τό μάθημα των τριχῶν καί γιά τὴν εφαρμοστέα μέθοδο, αὐτό εἶναι θέμα φαντασίας καί ἐπινοητικότητας. Ἐνδιαφέρον ὅμως παρουσιάζει ὁ ἀκρωτηριασμός τῶν γεννητικῶν ὀργάνων, γιατί ἡ ποινή τῆς «καυλοτομῆς» προβλέπεται κατὰ κανόνα μόνο γιά τὴν κτηνοβασία⁷. Παρ' ὅλα αὐτὰ φαίνεται πῶς ἡ ποινή αὐτὴ ἐφαρμοζόταν ἤδη ἀπὸ τὴν ἰουστινιάνεια ἐποχὴ ὄχι σπάνια στὴν πράξη καί σέ κρούσματα παιδεραστίας⁸. Στὴ συγκεκριμένη πάντως περίπτωση πρέπει ἡ πληροφορία νά γίνεи δεκτὴ μὲ κάποια ἐπιφύλαξη, γιατί ἴσως νά μὴν ἀνταποκρίνεται στὴ νομικὴ πραγματικότητα τῆς ἐποχῆς, ἀλλὰ νά ἐκφράζει ἀπλῶς τό κοινὸ αἶσθημα μὲ βάση τὴν ἀρχὴ τῆς εἰδικῆς προλήψεως, ὥστε ὁ δρᾶστης νά στερηθεῖ ἀπὸ τὴ φυσικὴ δυνατότητα νά ἐπαναλάβει τὴν πράξη του.

Οἱ ἐξειδικιασμένες ὅμως αὐτές προτιμήσεις τοῦ Καταβλαττᾶ δέ συνεχίστηκαν, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ τό κείμενο, σέ ὄλο τόν ὑπόλοιπο βίῳ του. Ἐργότερα στὴν Κωνσταντινούπολη περιορίστηκαν σέ πιὸ «ὀμαλά» πλαίσια. Ἔτσι ἡ γυναίκα του ἔσπευδε νά τοῦ κρύβει τὴν ὑπηρέτρια, ἐπειδὴ μόλις τὴν ἔβλεπε «οἰά τις ἵππος θηλυμανῆς, ἀναίδην ἐπιβαίνειν τῆς ἀνθρώπου» ὀρμᾶ (στίχ. 611-612). Αὐτὰ καί ἄλλα πολλά εἶναι ὅσα καταμαρτυρεῖ στὸν

7. Τρωϊάνου, Ὁ «Ποινάλιος» κλπ. σ. 36 ἐπ.

8. Βλ. Κουκουλέ, ὁ.π. (σημ. 6) σ. 189, 207 σημ. 3 καί τ. 6 (Ἀθήναι 1955) σ. 506-517.

Καταβλαττᾶ ὁ συντάκτης τῆς ἐπιστολῆς.

Τό ἐπόμενο σημεῖο, στό ὁποῖο συγκεντρώνονται οἱ βολές κατά τοῦ ἡρώα μας, εἶναι ἡ συμπεριφορά του ὡς δικαστῆ. Ἐδῶ πρέπει νά γίνει μία διευκρίνιση. Γιά τό ὅτι ὁ Καταβλαττᾶς ἦταν δικαστής στήν Κωνσταντινούπολη δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία. Δέν εἶναι ὅμως καθόλου βέβαιο τό ἄν διετέλεσε καί στή Θεσσαλονίκη. Σῶζονται δύο ἔγγραφα, τοῦ 1405 καί τοῦ 1421, πού μαρτυροῦν ὅτι ὑπῆρέτησε ἐκεῖ ὡς «βασιλικός ταβουλλάριος»⁹. Ὁ Ἰωάννης μᾶς λέει μόνο, ὅτι ἐχρημάτισε δικαστικός γραμματέας στή Θεσσαλονίκη. Ἀναφερόμενος ὅμως στήν ἐγκατάσταση τοῦ ἀποδέκτη τῆς ἐπιστολῆς του στή Βασιλεύουσα τοῦ γράφει: «... καί τύχης ἀλογία, κἀνταῦθα τοῦ δικάζεν ἔλαχες...» (στίχ. 326). Εἶναι ἀσφαλῶς πολύ τολμηρό νά στηριχθεῖ ἐπάνω στό «κἀνταῦθα» ἢ ὑπόθεση, ὅτι συνέχισε στήν Κωνσταντινούπολη μιᾶ δραστηριότητα, πού τήν εἶχε ἤδη ἀρχίσει στή Θεσσαλονίκη. Ἄλλωστε, ἔτσι ἢ ἀλλιῶς, ὁ Ἰωάννης εἶχε φύγει ἀπό τή Θεσσαλονίκη πρῖν ἀπό τόν Καταβλαττᾶ, ὥστε δέν εἶχε προσωπική ἀντίληψη, ἀλλά ἀπό διηγήσεις τρίτων γνώριζε τή συνέχεια τῆς «καριέρας» ἐκεῖνου.

Γιά τή συγκεκριμένη δικαστική ιδιότητα τοῦ Καταβλαττᾶ, κάπου τόν ἀναφέρει ὡς «κριτή τοῦ βήλου» (στίχ. 502). Ὁ τίτλος αὐτός χρησιμοποιοῦντο γιά τά μέλη τοῦ δικαστηρίου τοῦ Ἰπποδρόμου, πού ἦταν τό ἀνώτατο δικαστήριό μέ περίοδο ἀκμῆς τό 10ο-11ο αἰῶνα¹⁰. Ἐχασε ἀργότερα τή σημασία του, ὅταν ἡ ἀνώτατη δικαστική ἐξουσία περιῆλθε στά χέρια τῶν καθολικῶν κριτῶν τῶν Ρωμαίων (ιδιότητα πού δέν ἀπέκτησε ὁ Καταβλαττᾶς καί τό ἔφερε βαρέως [βλ. στίχ. 447-451]), χωρίς ὅμως καί νά ἐξαφανιστεῖ ἀπό τοὺς πίνακες τῶν ἀξιομάτων¹¹. Ἡ μνεῖα του πάντως σέ αὐτό τό κείμενο τοῦ 15ου αἰῶνα εἶναι πραγματικά ἐνδιαφέρον στοιχεῖο.

Στήν περιγραφή ὅμως τῶν δικαστικῶν «ὀλισθημάτων» τοῦ ἀντιπάλου του εἶναι ὁ Ἰωάννης πολύ λακωνικός σέ σύγκριση μέ τό χῶρο πού ἀφιερώνει στίς σεξουαλικές του δραστηριότητες. Τά σκιαγραφεῖ μόνο μέ τίς φράσεις: «Οὐκ ἀποφάσεις παράνομοι καί τῆ ἀληθεία πολέμαι; Οὐ γραμμάτων συγγραφαί παράνομοι καί ψευδεῖς; Οὐ πλαστογραφίαι; Οὐ δωροδοκίαι; Οὐ δωροφαγίαι, δίκαις σκωλιαῖς τάς θέμιστας κρίνουσαι...» (στίχ. 329-331). Στή συνέχεια ἐξειδικεύει τίς κατηγορίες του, προσάπτοντας τή μορφή, ὅτι χρηματιζόμενος ἔκανε ὁ Καταβλαττᾶς τεράστια περιουσία πού δέν τήν εἶχε

9. *Canivet-Oikonomidès*, ὁ.π. (σημ. 1) σ. 12 ἐπ.

10. Βλ. περισσότερες πληροφορίες γιά τή δικαστηριακή ὀργάνωση τοῦ 11ου αἰῶνα *N. Oikonomidès*, *L'évolution de l'organisation administrative de l'empire byzantin au XIe siècle* (1025-1118), *Travaux et Mémoires* 6 (1976) 125-152 (ἐδῶ 133 ἐπ.).

11. Τίς σχετικές παραπομπές βλ. στοὺς *Canivet-Oikonomidès*, ὁ.π. σ. 62 σημ. 197.

προηγουμένως και πού δεν μπορεί να δικαιολογήσει αλλιώς την προέλευσή της (βλ. στίχ. 340-342 και τους επομένους στίχους). Στο σημείο αυτό προκαλεί άπορία τό γεγονός, ότι ό 'Ιωάννης άποσιωπά τελείως τίς λεπτομέρειες τής ιστορίας μέ τήν πλαστογραφία, στην όποία συμπαραστάθηκε του Καταβλατῆ (βλ. πίο πάνω και στίχ. 27-31). 'Ίσως γιατί και οι δικές του έներγείες τήν εποχή εκείνη, στην προσπάθεια να ξεμπλέξει τόν τότε φίλο του, να μήν ήταν άπόλυτα σύννομες.

Πάντως, σχετικά μέ τήν ύπόθεση εκείνη, θέλω να έπισημάνω μερικές ένδιαφέρουσες πληροφορίες. Γράφει ό 'Ιωάννης του Καταβλατῆ: «*ότε τόν περί ψυχῆς έτρεχες, κινδυνεύων άμα τήν τε δεξιάν άποτμηθῆναι και του παρ' άξίαν σοι δοθέντος δικαστικοῦ θάκου άτίμως άπελαθῆναι, έφ' οἷς άρα και τότε πλαστογραφήσας έάλως*» (στίχ. 28-31). Φαίνεται εκ πρώτης όψεως όξύμωρη ή άντιπαράθεση του κινδύνου να καταδικαστεί σε θάνατο και του κινδύνου να του κόψουν τό δεξί χέρι. 'Αν αφαιρέσουμε τίς έπιβαλλόμενες άπό τή φύση του κειμένου ύπερβολές, βλέπουμε ότι σε μία προσπάθεια έπιεικέστερης έρμηνείας και εφαρμογής τών παλαιών ρωμαϊκών διατάξεων ύποστηρίχθηκε ότι κεφαλική ποινή δεν είναι ή θανατική, αλλά ή τύφλωση, ό άκρωτηριασμός «*και τά λοιπά όσα επιστροφῆς καιρόν διδόασι τῷ τιμωρουμένῳ, και του έπταισμένου άπόστασιν, διά τό επί πολύ τιμωρεΐσθαι...*»¹². 'Επομένως και ό συγγραφέας τής επιστολής, ξεκινώντας ίσως άπό τό γεγονός, ότι ή πράξη του Καταβλατῆ έπέσυρε κατά τίς πηγές κεφαλική ποινή (σημειωτέον ότι μέ τόν όρο «πλαστογραφία» καλύπτεται στό βυζαντινό δίκαιο ένα ευρύτατο φάσμα πράξεων¹³), έγραψε ότι ό κατηγορούμενος «τόν περί ψυχῆς έτρεχε», ένῶ κατά τήν άκολουθούμενη δικαστηριακή πρακτική, όπως φαίνεται, έπιβαλλόταν για τά συγκεκριμένα πραγματικά περιστατικά άκρωτηριασμός του χεριου. Πάντως και στό σημείο αυτό είναι ή πληροφορία σημαντική, γιατί μέ μόνη έξαιρέση τή διάταξη τής Αύξημένης ιδιωτικής εκλογῆς 17.45, πού δημιουργεί πάμπολλα προβλήματα για τήν προέλευσή της¹⁴, σε κανένα άλλο νομικό κείμενο δεν προβλέπεται ποινή άκρωτηριασμου για τήν πλαστογραφία. Πριν κλείσουμε τό θέμα τής πλαστογραφίας πρέπει να προσθέσουμε ότι ό Καταβλατῆς, κατά τά γραφόμενα του 'Ιωάννη (στίχ. 675-713), επιδεικνυε διάφορες συστατικές επιστολές του αυτοκράτορα (ίσως

12. Βλ. σχόλιο του Βαλασαμῶνος στό Νομοκ. ΙΔ' Τίτλων 9.25, Γ. Ράλλη - Μ. Ποτλή, Σύνταγμα τών θεϊων και ιερών κανόνων, τ. 1, 'Αθήναι 1852 (άνατύπ. 1966), σ. 190 = Αύξημένο Πρόχειρο 39.118.

13. Σπ. Τρωϊάνου, Περί του έγκλήματος τής πλαστογραφίας εν τῷ βυζαντινῷ δικαίῳ, 'Επ. 'Ετ. Βυζ. Σπ. 39-40 (1972-1973) (= Λειμών. Τιμητική προσφορά ν. Τωμαδάκη) 181-200.

14. Βλ. Τρωϊάνου, 'Ο «Ποινάλιος» κλπ. σ. 103 έπ.

τοῦ Ἰωάννη Ζ΄ ἢ τοῦ Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγων) καί ἑνός Μητροπολίτη Θεσσαλονίκης μέ πολλούς ἐπαίνους γιά τό ἄτομό του —ἐπιστολές πού ὁ Ἰωάννης χαρακτηρίζει ὡς πλαστές¹⁵.

Στό πλαίσιο τῶν κατηγοριῶν ἐναντίον τοῦ δικαστῆ Καταβλατῆ ἀναφέρει ὁ Ἰωάννης μέ πολύ γραφικό τρόπο τά τεχνάσματα τοῦ ἥρωά μας νά ἀποκομίζει ὑλικά ὀφέλη ἀπό τή δικαστική του ιδιότητα, π.χ. μέ τήν προμήθεια διαφόρων, ἀναλωτῶν κυρίως, εἰδῶν χωρίς πληρωμή (στίχ. 366-446), πράξεις πού δέν συνιστοῦν μέν κατά κυριολεξία τό ἔγκλημα τῆς δωροδοκίας, ἀφοῦ οἱ παραπάνω παροχές δέν ἀποτελοῦσαν ἀντάλλαγμα γιά τήν ἐκδοση μιᾶς δικαστικῆς ἀποφάσεως σέ κάποια συγκεκριμένη ὑπόθεση, ἀλλά πού περιέχουν ὥστόσο μία γενναία δόση ἠθικῆς ἀπαξίας.

Τέλος, σημαντικό μέρος τῆς ἐπιστολῆς καλύπτεται ἀπό διηγήσεις μέ ἀρκετά περίεργο περιεχόμενο γιά κείμενο αὐτῆς τῆς μορφῆς. Πρόκειται γιά τήν ἀφήγηση συμβάντων πού δέν μπορεῖ νά ἔχει ἄλλο σκοπό —ἀλλά οὔτε καί νά πετύχει τίποτε περισσότερο— ἀπό τό νά γελοιοποιήσει τό κεντρικό τους πρόσωπο. Οἱ πιό πολλές ἀπό αὐτές ἀνάγονται στήν ἐποχή τῆς Θεσσαλονίκης, πού ἴσως ὁ συγγραφέας τίς ἔζησε ἀπό κοντά, καί δείχνουν εἴτε τήν ἀνικανότητα τοῦ Καταβλατῆ σέ διάφορους τομεῖς (π.χ. στήν ψαλτική τέχνη), εἴτε ἐλαττώματα τοῦ χαρακτήρα του (π.χ. φιλαργυρία), εἴτε τήν ἔλλειψη σεβασμοῦ ὄλων τῶν κοινωνικῶν στρωμάτων πρὸς τό πρόσωπό του κλπ.

Αὐτό τό πράγμα εἶναι μέχρις ἕνα ὀρισμένο σημεῖο κατανοητό, γιατί στήν ἐπιστολή γίνεται παραλληλισμός τοῦ προσώπου καί τῆς πολιτείας τοῦ συγγραφέα μέ τόν Καταβλατῆ. Ἄλλοτε γίνεται αὐτό *expressis verbis* κι ἄλλοτε μέ ἔμμεσο τρόπο. Ἐδῶ ἔχουμε τή δεύτερη αὐτή περίπτωση, ἐπειδή πρόκειται ἀκριβῶς γιά τούς χώρους, μέσα στούς ὁποίους ἀναπτύχθηκε ἡ ἀνταγωνιστικότητα τῶν δύο αὐτῶν προσώπων, πράγμα πού σίγουρα θά συνετέλεσε καί στή σύγκρουσή τους. Τονίζοντας τίς ἀδυναμίες καί τήν ἀνικανότητα τοῦ Καταβλατῆ, πρόβαλλε ἔντεχνα ὁ Ἰωάννης τή δική του ὑπεροχή.

Ἀνακεφαλαιώνοντας τά σημεῖα πού περιλαμβάνει τό «κατηγορητήριο» τοῦ Ἰωάννη, παρατηροῦμε ὅτι τό μεγαλύτερο σέ ἀναλογία μέρος ἀφιερώνεται στίς ἐρωτικές δραστηριότητες τοῦ Καταβλατῆ. Ἡ σπουδαιότητα πού ἀποδίδεται ἀπό τό συντάκτη τῆς ἐπιστολῆς στό θέμα αὐτό φαίνεται καί ἀπό τόν τρόπο ἀναφορᾶς τοῦ ἀποδέκτη τῆς ἐπιστολῆς: «*Ἰωάννης τῷ ἀκολάστῳ Πριάπῳ τῷ Σκαταβλατῆ. Χαίρειν*». Δέν γράφει οὔτε «*τῷ ἀναλφαβῆτῳ*», οὔτε

«τῷ πλαστογράφῳ». Τό γιατί εἶναι αὐτονόητο. Ἔτσι ἐξασφαλίζει πολύ πιό εὐκολα ἀναγνωστικό κοινό. Στήν ἴδια φράση ὑπάρχει καί ἓνα στοιχεῖο ἀπό τήν προσπάθεια διακωμωδήσεως τοῦ ἀντιπάλου. Ἡ ἀλλοίωση τοῦ ὀνόματος του ἀπό «Καταβλαττᾶς» σέ «Σκαταβλαττᾶς». Ἡ παραμόρφωση αὐτή προκαλεῖ εὐκολα τό γέλιο, κι αὐτό βέβαια προδιαθέτει εὐνοϊκά τόν ἀναγνώστη. Δέν ἀποκλείεται, ἄλλωστε, ἡ παραμόρφωση αὐτή νά μήν ἦταν ἐπινόηση τοῦ Ἰωάννη καί ἡ ἔντονη ἠχητική προσέγγιση τῶν δύο λέξεων νά ἦταν αὐτό πού ἀνάγκασε τό δυστυχή Καταβλαττᾶ νά ἀναζητήσει κάποιο ἄλλο οἰκογενειακό ὄνομα, λιγότερο πρόσφορο σέ (ἠθελημένες ἢ ἀθέλητες) παραφθορές. Πολύ συνοπτική εἶναι ἡ μνεία ὄλων τῶν ἐγκλημάτων πού συνδέονται μέ τή δικαστική ιδιότητα τοῦ Καταβλαττᾶ-Καταδοκεινοῦ: Δωροληψίες, πλαστογραφίες, παραβάσεις καθήκοντος κλπ. Παρά τή βαρύτητα τῶν πράξεων αὐτῶν, εἶναι κι ἐδῶ σχετικά ἀπλή ἡ ἐξήγηση. Στά τελευταῖα ἐκεῖνα χρόνια τῆς παρακμῆς τά κρούσματα ἐγκλημάτων αὐτῆς τῆς κατηγορίας ἦταν τόσο διαδεδομένα, ὥστε δέν ἐντυπωσιάζαν κανένα. Ἄρκει νά θυμηθοῦμε, ὅτι περίπου ἑκατό χρόνια πιό πρίν, λίγο ἀφοῦ εἶχε εἰσαχθεῖ ὁ θεσμός τῶν καθολικῶν κριτῶν τῶν Ρωμαίων, ἀποδείχθηκε ὅτι εἶχαν δωροδοκηθεῖ οἱ τρεῖς ἀπό τούς τέσσερις πρώτους δικαστές αὐτῆς τῆς βαθμίδας¹⁶. Στό κάτω-κάτω τῆς γραφῆς ἡ ἐπιστολή αὐτή ἀπευθυνόταν πρὸς τό κοινό καί ὄχι πρὸς τίς ἀρχές, γιά νά προκαλέσει τήν ποινική δίωξη τοῦ ὄπαιτιου.

Ἐκεῖνο ὅμως πού δημιουργεῖ ἀρκετά ἐρωτήματα εἶναι ἡ ἰδιαιτερότητα τοῦ ὕφους τῆς ἐπιστολῆς. Ὅπως προαναφέρθηκε, ἓνα μεγάλο μέρος της καλύπτεται ἀπό ἀφηγήσεις γύρω ἀπό εὐτράπελα παθήματα τοῦ Καταβλαττᾶ-Καταδοκεινοῦ, μέ ἀντικειμενικό σκοπό τή γελοιοποίησή του. Τό ἴδιο ὅμως «χαριέν» ὕφος χρησιμοποιεῖται καί γιά τήν ἐκθεση περιστατικῶν, πού κάθε ἄλλο παρά γιά ψυχαγωγία προσφέρονται. Ὁ διασκεδαστικός ὡστόσο τρόπος, μέ τόν ὁποῖο τό παρουσιάζει ὁ συγγραφέας συντελεῖ, ὥστε ὁ ἀναγνώστης νά γελáει μᾶλλον μέ τά καμώματα τοῦ δράστη — ἴσως νά νιώθει καί λύπηση γι' αὐτόν— παρά νά ἀγανακτεῖ. Ἔτσι, περιγράφοντας μιά σκηνή ἀποπλανήσεως ἑνός ἀνήλικου μαθητῆ, πού τόν εἶχε κατεβάσει ὁ Καταβλαττᾶς στά ὑπόγεια τοῦ σχολείου, σημειώνει: «Πλήν ἐκ τῆς ἀτόπου σου ταύτης ὀχείας τό μειράκιον δεινοπαθῆσαν, δεινά κέκραγε καί μεταστραφέν εὐθὺς σου τῶν γενειῶν δραζάμενον πολλοῖς σε τοῖς σκώμμασι ἐπλυνε, μιάρόν καί παμμίαρον καί τά τοιαῦτα σε ἀποκαλῶν· εἰ καί σύ τούτοις ὥσπερ ῥόδοις βαλλόμενος ἔχαιρες καί ταῖς ὕβρεσιν οὐχ ἦττον ἠγάλλου, ἢ οἱ στεφάνοις τισὶν ἐπινικίοις ἀναδόμενοι...» (στίχ. 166-171).

16. Βλ. τή διήγηση τοῦ ἱστορικοῦ Γρηγοῦ, ἔκδ. *L. Schopen*, Βόννη 1829, τ. 1, σ. 536-538.

Κατά τή γνώμη μου, δέν όφείλεται αυτό σέ κάποια ιδιορρυθμία του ύφους του συγγραφέα, αλλά είναι τό αποτέλεσμα τής προσφυγής σέ μία διαφορετική διαδικασία. Στίς περιπτώσεις πού οί συντάκτες τέτοιων κειμένων αποβλέπουν στό νά προκαλέσουν τήν κοινωνική αποδοκιμασία μέ τή μορφή τής άγανακτήσεως σέ βάρος αυτού, έναντίον του όποιου στρέφονται —μέ ύστατη κύρωση τήν αποβολή από τό κοινωνικό σύνολο— άνατρέχουν άμεσα ή έμμεσα σέ κανόνες κοινωνικής συμπεριφοράς (συνήθως πολιτειακής προελεύσεως, δηλαδή νόμους), ώστε μέ τόν τρόπο αυτό νά υπογραμμιστεί ό βαθμός τής άντικοινωνικότητας του προσώπου. Αυτό όμως προϋποθέτει πρώτον, όμοιομορφία καί σταθερότητα των κανόνων αυτών καί δεύτερον, πλήρη επίκάλυψη τής συμπεριφοράς του προσώπου από τίς επιτακτικές ή άπαγορευτικές διατάξεις των παραπάνω κανόνων. Μέ άλλα λόγια πρέπει νά μή μένει καμιά άμφιβολία για τό παράνομο τής συμπεριφοράς του κρινόμενου προσώπου. Οί προϋποθέσεις όμως αυτές στό πεδίο του βυζαντινού δικαίου δέν ήταν δεδομένες. Τό φαινόμενο τής παράλληλης ισχύος διατάξεων πού δέν συμπορεύονταν άπόλυτα είναι γνωστό. Αυτός δέ ό πλουραλισμός παρατηρείται κατ' έξοχήν στό χώρο του ποινικού δικαίου. Έτσι λοιπόν τό επιδιωκόμενο αποτέλεσμα τής κοινής άγανακτήσεως δέν επιτυγχάνεται τόσο εύκολα, όταν πρόκειται για πράξεις πού ναί μέν αποδοκιμάζονται από τήν ήθική, αλλά ό παράνομος χαρακτήρας τους είναι κάπως άμφίβολος. Οί δυσκολίες αυτές παρακάμπτονται μέ τή διακωμώδηση του άντιπάλου, γιατί αυτή παρουσιάζει άμεσότητα σέ σχέση μέ τούς μηχανισμούς τής κοινωνικής παραδοχής, έφόσον τότε κρίνεται άπευθείας ή προσωπικότητα του άτομου, χωρίς νά περνάει μέσα από τό φίλτρο των κανόνων τής κοινωνικής συμπεριφοράς.

Πανεπιστήμιο 'Αθηνών

Σπύρος Τρωιάνος